

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS

2003 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2003

1

VILNIUS 2004

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2003

1

VILNIUS 2004

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

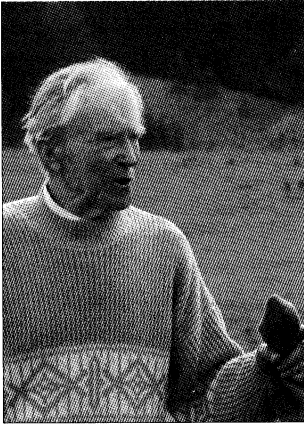
Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 01108 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

SUKAKTYS

PRANUI KULIKAUSKUI – 90

Garbingo 90-mečio jubiliejaus sulaukia ne kiekvienas. Dievas ir likimas leido Pranui Kulikauskui ne tik jo sulaukti, tačiau ir per prabėgusio laiko nuotolį pažvelgti į savo padarytus darbus, pasidžiaugti laimėjimais, pasielvartauti dėl praradimų. Jubilianto sveikata sutrukdė iškilmingai pristatyti šia proga išleistą jo atsiminimų knygą „Kelias į archeologiją“ (Vilnius, 2003), kurią skaitydamas tarsi kartu su autoriumi praeini visą jo gyvenimą nuo vaikystės Purvynų kaime iki Kernavės tyrinėjimų. Visa tai papasakota šiltai, paprastai ir kartu išsamiai, su daugybe įvairių detalių, kurios knygą

labai pagyvina, daro įdomią plačiam skaitytojų ratui. P. Kulikauskas mus joje praveda pro archeologinių ekspedicijų užkulsius, parodydamas ir atradimo džiaugsmą, ir gyvenimo kasdienybę, kartais nevengdamas ir aštroko žodžio buvusių kolegų atžvilgiu. Knygoje randame etnografiškai tikslų gimtinės aprašymą, tarsi išplaukusį iš priešistorinių laikų į XX a. pradžią, sutinkame tokius žymius tarpukario Lietuvos veikėjus kaip kunigą Vladą Mironą, pajaučiame pokario Lietuvos kasdienybę. Tai istorija – šiandien jau istorija – apie laikotarpį, kuomet kūrėsi, tvirtėjo ir augo Lietuvos archeologijos mokslas, kai šalia jos pradininko Jono Puzino stovėjo dar jaunas P. Kulikauskas, kada jam su negausiais bendraminčiais teko tą dar vos vos ant kojų pastatytą archeologiją atkurti po karo. Tai tik istorija jaunajai archeologų kartai, kuri jau nebepažįsta P. Kulikausko, neklausė jo paskaitų, nedalyvavo jo vadovaujamose archeologinėse ekspedicijose. Dabartiniam akademiniam jaunimui jis yra savotiška legenda, žmogus, mokęs jų mokytojus. Tai jiems skiriami šie keli P. Kulikausko biografijos bruožai.

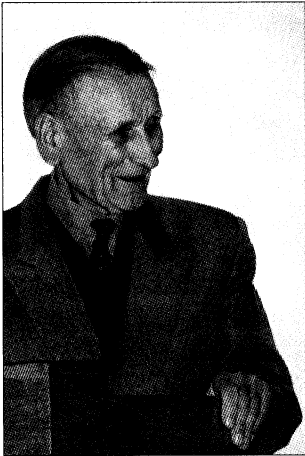
Gimęs 1913 m. kovo 7 d. Purvynų kaime (Trakų raj.), 1935 m. jis įstojo į Kauno universitetą, 1936 m. pradėjo dirbti Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje Kaune. 1938 m. su valstybine stipendija P. Kulikauskas buvo pasiūstas į Karaliaučių studijuoti archeologijos. 1940 m. grįžo į Lietuvą, nuo 1944 m. dėstė Vilniaus universitete, 1948 m. tapo Istorijos instituto darbuotoju. Čia 1949 m. apgynė tuometinę

kandidatinę (dabar – daktarinę) disertaciją „Kurmaičių archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimų duomenys“. 1952–1962 m. P. Kulikauskas vadovavo institute įkurtam Archeologijos-etnografijos sektoriui. Nuo 1962 iki 1982 m. (išėjimo į pensiją) jis dėstė Vilniaus universitete (nuo 1964 m. – docentas).

P. Kulikausko pagrindiniai nuveikti darbai buvo trumpai apžvelgti jo 85-mečiui skirtame „Lietuvos archeologijos“ 15-ame tome (Vilnius, 1998), tad toliau paryškina ma tik keletas svarbiausių momentų. 65 archeologijai atiduotus metus (nuo pirmojo savarankiškai tyrinėto Upytės (Panevėžio raj.) kapinyno iki atsiminimų knygos pasirodymo) galima sąlygiškai padalyti į du tarpusavyje persipynusius barus: mokslą ir mokymą. Tai, ką dabar metų metais sprendžia ir bando harmonizuoti įvairios institucijos, P. Kulikauskui pavykdavo suderinti natūraliai. Tyrinėdamas jis mokė, o mokydamas tyrinėjo. Pedagoginės veiklos rezultatas yra išaugintos naujos Lietuvos archeologų kartos, šiandien vaisingai dirbančios įvairiose srityse. Mokslinėje plotmėje P. Kulikauskas, be gausių žvalgymų ir kasinėjimų (1938–1982 m. laikotarpyje jų tyrinėta daugiau nei 40), dirbo dviem kryptimis. Tai apibendrinantys darbai ir iškastos medžiagos publikacijos. Pirmuosiuose daugiau atsispindi epochos dvasia ir reikalavimai, kintantys su kiekviena karta, o antrieji visuomet lieka vertingu šaltiniu, kuriuo nuolat remsis naujos tyrinėtojų kartos. Iš apibendrinančių darbų bene svarbiausias yra „Lietuvos archeologijos bruožai“ (Vilnius, 1961). P. Kulikauskas ne tik parašė skyrius nuo akmens amžiaus iki romėniškojo laikotarpio, bet ir vadovavo, buvo vienas iš redaktorių (faktiškai svarbiausias). Ši knyga iki šiol yra nepralenkta Lietuvos archeologijos visuminė sintezė. Iš publikacijų minėtini 1982 m. pasirodę „Užnemunės piliakalniai“, kuriuose išsamiai pateikta čia 1960–1971 m. tyrinėtų 14 piliakalnių medžiaga.

Atskirai pažymėtini paskutiniu laiku (1998–2003 m.) pasirodę P. Kulikausko darbai. Be jau paminėto „Kelio į archeologiją“, šiuo metu išleista pirmoji „Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)“ (Vilnius, 1999), kur bendraautoriumi turėjo garbės būti šių eilučių autorius. Tai Upytės kapinyno tyrinėjimų medžiagos publikacija (*Lietuvos archeologija*, Vilnius, 1998, t. 15, p. 19–85), atsiminimų apie darbą Vytauto Didžiojo karo muziejuje, Vilniaus universitete ir Istorijos institute trilogija (*Lietuvos istorijos metraštis 1997*, Vilnius, 1998, p. 447–454; *Lietuvos istorijos metraštis 1999*, Vilnius, 2000, p. 304–326; *Lietuvos istorijos metraštis 2000*, Vilnius, 2001, p. 379–396), išsamesnė ir platesnė nei atitinkami atsiminimų skyriai, ir galiausiai paskutinis darbas – atsiminimai apie studijas Rytų Prūsijoje (*Lietuvos archeologija*, Vilnius, 2003, t. 24, p. 299–312), iliustruoti originaliomis iliustracijomis iš autoriaus archyvo – ko gero vieninteliai atsiminimai apie archeologijos padėtį paskutinius metus gyvuojančioje Lietuvos kaimynėje. Tiek ne visuomet nuveikia ir brandaus amžiaus mokslininkas. P. Kulikauskas turi nuostabią atmintį, gyvenime yra sutikęs daug įdomių žmonių, tad viliamės iš jo dar sulaukti naujų įdomių atsiminimų. Sveikatos Lietuvos archeologijos patriarchui!

Gintautas Z a b i e l a

AMAT VICTORIA CURAM PROFESORIUI STANISLOVUI LAZUTKAI – 80

Ankstyvą 2003 m. pavasarį, artėjant prof. Stanislovo Lazutkos jubiliejui, paprašę Jubilato sutikimo pažymėti šią sukaktį Vilniaus universitete, išgirdome: „Atidėkime kitiems metams, kai minėsime Pirmojo Lietuvos Statuto 475-ąsias metines“. Tiesą sakant, vargu bau galėjome tikėtis kitokio atsakymo. Juk jau ketvirtas dešimtmetis, kai istoriko S. Lazutkos mokslinė veikla, o iš tiesų – didžiulė gyvenimo atkarpa – susijusi su šio unikalios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės, istorijos bei kultūros paminklo tyrimais. Bendraujant su Profesoriumi, ne kartą teko domėtis aplinkybėmis,

suvedusiomis jį su Lietuvos Statutu, kalbėtis apie ištikimybės šiai mokslinei problemai priežastis. O šaknys, pasirodė, besą gilios...

Stanislovas Lazutka gimė 1923 m. gegužės 7 d. Rusijoje, Novosibirsko srities Baisogalos kaime, kurį dar 1883–1885 m. įkūrė kolonistai iš Lietuvos, daugiausia Baisogalos ir Šeduvos dvarų valstiečiai. Tarp jų buvo ir S. Lazutkos seneliai: Jonas Lazutka ir Karolina Bliznikaitė-Lazutkienė. Sibiro Baisogaloje ilgai gyvavo protėvių papročiai (1930 m. įsteigtas pirmasis kolūkis, kuriam pirmininkavo jo tėvas Antanas Lazutka, netgi buvo pavadintas „Litovskij trud“!), o namuose visi kalbėjo lietuviškai. Tačiau mokykloje, kurioje Stasiui teko mokytis 1931–1941 m., žinoma, visi dalykai buvo dėstomi rusų kalba.

Į senelių gimtinę Lietuvą Stanislovas pirmąkart (ir visiems laikams) atvyko 1944 m., kartu su kitais Tarybinės armijos kariais nuejęs frontininko leitenanto (nuo 1942 m.) kelią. Tokiomis nepaprastomis aplinkybėmis jis įvykdė savo senelio, prieš mirtį svajojusio grįžti į Tėvynę, priesaką. Istoriko diplomą įsigijo 1946–1950 m. Vilniaus universitete (beje, po 29 metų parašys savosios *Almae Matris* istoriją rusų kalba), kur Rusijos istoriją jam dėstė Ignas Jonynas, o su gudų paleografija supažindino Konstantinas Jablonskis. Gilinti tas žinias teko jau Maskvoje pas akad. Levą

Čerepniną, studijuojant Visuomenės mokslų akademijoje (prie TSKP CK), kur 1958 m. apgynė istorijos kandidato disertaciją (pagal ją 1961 m. Maskvoje išspausdino monografiją „Revoliucinė situacija Lietuvoje 1859–1862 m.“). Ir šiandien Profesorius su didžiule pagarba ir nuoširdžia padėka prisimena savo darbo vadovę, garsią XIX a. Rusijos istorijos žinovę šviesaus atminimo Milicą Nečkiną. Aspirantūros Maskvoje metu jis susipažino ir su tuometinės sovietinės istoriografijos „feodalais“ Michailu Tichomirovu ir Dmitrijumi Grekovu. Regis, per pokalbius su jais ir blykstelėjo mintis apie Lietuvos Statutų publikavimo svarbą. Tačiau sugrįžus į Vilnių daug laiko teko skirti pedagoginiam darbui (docento vardas suteiktas 1963 m., o profesoriaus – 1977 m.) ir Vilniaus universiteto mokymo reikalų prorektorius pareigoms (1959–1963 m.). Pagaliau ir siekis užbaigti pradėtą 1863–1864 m. sukilimo Lietuvoje istoriografijos studiją vis dar neleido „ištrūkti“ iš XIX a. istorijos problemų. Juoba, kad karo frontų palikimas nepraėjo be pėdsakų. Sunki liga kuriam laikui netgi privertė atsisakyti ir pareigų, ir mokslinio darbo. Paties Profesoriaus žodžiais, „kilti iš griuvėsių“ teko 4–5 metus. Tik tada patikėjo galėsiąs sugrįžti prie pamėgtos mokslinės veiklos. Tačiau nė neįsivaizdavo, kad taip greit teks pakeisti mokslinių tyrimų kryptį. Kaip sykis tuo metu Vilniaus universiteto rektoratas (pirmiausia prorektorius Jonas Grigonis), palaikęs kilusią idėją rengti spaudai daugiatomį Lietuvos Statuto leidinį, šį darbą organizuoti paprašė S. Lazutkos. Taip 7 dešimtmečio pabaigoje Profesorius ėmėsi naujo darbo, jo *opus vitae*.

Kaip žinia, Vilniaus seime priimtas ir 1529 m. rugsėjo 29 d. visoje LDK įsigaliojęs mūsų senosios valstybės įstatymų kodeksas jau XIX a. pradžioje sulaukė didžiulio istorikų dėmesio, neatslūgusio ir XX a. Visai neseniai, 1960 m., Minske buvo išleista Pirmojo Lietuvos Statuto (PLS) publikacija, kurios redaktoriumi buvo pakviestas jau sergantis ir netrukus miręs K. Jablonskis, nebespėjęs užglaistyti leidinio spragų. S. Lazutka buvo įsitikinęs, kad ypač svarbaus mūsų valstybės istorijos šaltinio publikacija, kurioje buvo atsisakyta jo nuorašų paleografinės analizės, apsiribota supaprastintu teksto transkribavimu, negalės patenkinti šiuolaikinio mokslo poreikių. Todėl, prabilus apie būtinybę parengti spaudai akademinį PLS leidinį, S. Lazutka tapo didžiausiu tos idėjos šalininku, propaguotoju, o svarbiausia, – energingu įgyvendintoju. Nors tuomet nė neįsivaizdavo, kiek sveikatos, jėgų ir net asmeninių lėšų pareikalaus šis darbas, kiek kartų dėl šios svajonės įgyvendinimo teks patekti į padėtį, kai esi „ir vienas lauke karys“. Laikai buvo labai nepalankūs „išnaudotojų feodalų pilims“ restauruoti ir „feodalinei ideologijai“ propaguoti, todėl prirėkė nemažai pastangų įtikinti tuometinės valdžios vyrus, jog kiekvienos tautos garbės reikalas – publikuoti svarbiausius savosios istorijos šaltinius. Kad toks leidinys išvystų pasaulio šviesą, jį būtinai reikėjo įrašyti į Maskvoje tvirtinamus leidybos planus. Visa tai kainavo daugybę laiko ir energijos, žinoma, „grynojo“ mokslinio darbo sąskaita.

Suvokęs, jog sumanyto leidinio parengimas – ne vienerių metų ir ne vieno mokslininko darbas, S. Lazutka ėmė burti tyrėjų kolektyvą. Taip 7 dešimtmečio

pabaigoje Vilniaus universitete prie Lietuvos istorijos katedros buvo įkurta neformali „statutininkų“ grupė. Per kelis dešimtmečius grupės tyrėjai, vadovaujami S. Lazutkos, parašė disertacijas, surengė tris Lietuvos Statutams skirtas mokslines konferencijas (1979, 1988, 1991 m.). Tačiau visi šie darbai, galima sakyti, buvo pasirenkimas svarbiausiam tikslui – akademinio leidinio publikacijai. Jau rašydamas daktaro (habilitacijos) disertaciją, Profesorius parengė PLS teksto transkribavimo ir pertekimo principus, PLS nuorašų grupavimo metodiką, numatė būsimą leidinio struktūrą ir pan. Monografijoje „I Lietuvos Statutas – feodalinis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kodeksas“ (1973 m.), daugiausia skirtoje bajorų luomo struktūros, hierarchijos bei jų teisių analizei, aukščiau minėtos problemos neatsispindėjo, bet jos buvo „patikrintos“ 1974 m. apgintoje disertacijoje bei jos prieduose.

Profesorius tikėjosi PLS 450-ąją sukaktį sutikti mokslinei visuomenei pristatydamas akademinio leidinio pirmąją knygą. Deja, jos spausdinimas ir visokie „derinimai“ gerokai užtruko. (Rektorius akad. Jonas Kubilius, išgirdęs apie leidyklos koridoriuose įstrigusį leidinį, guosdavo: „Jūs dar neturėjote reikalų su statybininkais...“). Pagaliau 1983 m. pasirodė pirmoji akademinio leidinio „Pirmasis Lietuvos Statutas“ knyga, kurioje pateiktas gilus ir išsamus visų žinomų devynių PLS nuorašų „išorinės“ bei „vidinės“ istorijos tyrimas leido juos suskirstyti į kelias redakcijas ir pagrįstai nustatyti autentiškiausią (vadinamąjį Dzialinskio) nuorašą, kuris ir tapo trečiojoje leidinio knygoje (1991 m.) publikuoto PLS teksto pagrindu. Šis tekstas, aprėpiąs visų nuorašų trimis kalbomis variantus bei skirtynes (o jų daugiau nei 8000!), iš tiesų tapo autentiškiausiu ir tarsi kompensuoja PLS originalo netektį. O šioje knygoje pateiktas keturkalbis PLS žodynas, iš dalies užpildęs LDK istorijos terminijos (ypač – lietuviškos) spragas, padėjo pamatus PLS vertimui į lietuvių kalbą, paskelbtam jau 2001 m. Be abejo, atidus ir suinteresuotas skaitytojas negalėjo nepastebėti dar 1985 m. pasirodžiusios antrosios akademinio PLS leidinio knygos, kurioje publikuotos spalvotos trijų svarbiausių PLS nuorašų (Dzialinskio, Lauryno ir Ališavos) tekstų faksimilės suteikia galimybę ne tik mokslininkams, ypač pagalbinių istorijos disciplinų specialistams ir lingvistams, studijuoti šiuos rankraščius, bet ir visiems istorijos mylėtojams leidžia pajusti andainykštės epochos dvasią, susipažinti su mūsų protėvių kasdienybės spalvomis. Šis, pasak bostoniškės Lietuviškosios enciklopedijos, „liuksusinis“ leidinys tapo puikia dovana LDK teisės, istorijos bei kultūros tyrėjams. Ir nieko stebėtina, jog 1995 m. S. Lazutkos (ir jo mokinio E. Gudavičiaus) tyrimai buvo įvertinti Lietuvos Respublikos mokslo premija. Kartu tai buvo ir Vilniaus universiteto, kaip Lietuvos Statuto studijų centro, sukurto S. Lazutkos, pripažinimas.

Beje, spaudai parengtos leidinio trečiosios knygos rankraštis leidykloje ir spaustuvėje „užsibuvo“ net 9 metus. Kaip sykis tuo metu pradėta ruošti kito unikalaus LDK istorijos šaltinio – Lietuvos Metrikos (LM) – kompleksinio publikavimo atnaujinimui. Rengiant LM leidybos rekomendacijas buvo pakviestas dalyvauti ir S. Lazut-

ka. Susiklosčius naujoms politinėms aplinkybėms Lenkijoje, o vėliau ir Sovietų Sąjungoje, rusų istoriko Vladimiro Pašutos iniciuota tarptautinė programa žlugo, o netrukus LM tyrimo ir publikavimo centras persikėlė į nepriklausomą Lietuvą (Lietuvos istorijos institutą). Kaip žinia, vienas iš svarbiausių LDK teisės (ir PLS) šaltinių – LDK teismų praktika, gausiai užfiksuota LM Teismų bylų knygoje (TBK). Todėl logiška, kad S. Lazutka atkreipė dėmesį į būtinybę tirti ir publikuoti šias knygas, apsisitodamas ties XVI a. pirmosios pusės knygomis, nes be jose įrašytų dokumentų tiesiog neįmanoma daugelio PLS normų genezės bei jų realizavimo tyrėjų dirbtuvė. Taigi S. Lazutkos pastangomis „statutininkai“ tapo dar ir „metrikantais“, vadovaujant Profesoriumi, spaudai parengtos ir paskelbtos penkios TBK: 6-oji arba Nr. 225 (1995 m.); 4-oji arba Nr. 224 (1997 m.); 8-oji arba Nr. 227 (1999 m.); 11-oji arba Nr. 230 (2001 m.) ir 10-oji arba Nr. 229 (2003 m.). Įvadiniai straipsniai, palydintys šias publikacijas, – indėlis į LM istorijos bei LDK XVI a. pirmosios pusės teisės istorijos problemų tyrimus. Be to, kartu su E. Gudavičiumi jis dar parengė 1388 m. Vytauto Didžiojo privilegijos žydams publikaciją, paskelbtą rusų ir anglų kalbomis (Maskva-Jeruzalė, 1993). Visi šie darbai pelnė Profesoriumi vieno iš autoritetingiausių LDK istorijos šaltinių žinovų bei publikatorių pripažinimą. Kita vertus, aktyvi Profesoriaus mokslinė veikla iš esmės suformavo ilgametę prioritetinę visos Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedros mokslinių tyrimų kryptį.

Keturi veiklos dešimtmečiai, vadovaujant Vilniaus universiteto „statutininkams“ bei „metrikantams“, atskleidė ne tik solidaus mokslininko, bet ir talentingo mokslo organizatoriaus savybes. Tai Profesorius išmokė savo kolegas dirbti kolektyviai, smulkmeniškai neskaičiuojant kiekvieno asmeninio indėlio į bendrus darbus. Apskritai neperdėsimė Profesoriaus vadovaujamą (beje, visuomeniniais pagrindais) grupę pavadinę mokslinio ir pedagoginio darbo mokykla. Vieša paslaptis, kad toli gražu ne kiekvienam dėstytojui lemta tapti puikiu pedagogu. Tuo tarpu visi Profesoriaus mokiniai prisipažįsta turėję gausybę progų patirti Mokytojo talento poveikį. Iš tiesų reta kolegų, kurie be pavydo, be konkurencijos baimės taip nuoširdžiai skatintų net ir menkiausias jaunuolių pastangas siekti mokslo aukštumų ir padėtų įgyvendinti tokias svajones. Keli dešimtmečiai, atiduoti periodinio žurnalo „Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija“ redagavimui, daugiau nei dešimtmetis, sugaištas pirmininkaujant Vilniaus universiteto specializuotai mokslinei tarybai istorijos daktaro laipsniams teikti, – visa tai tarnystė konkreitiems istorikams, vadinasi, ir istorijos mokslui. Beje, ir pats Profesorius nuolat pabrėžia labiausiai vertinantis savo – pedagogo ir vadovo – veiklą.

Profesoriaus kolegos, doktorantai ir buvę studentai nuoširdžiai dėkoja už kolegišką bendradarbiavimą ir solidaus Jubiliejaus proga linki Jam kuo tvirčiausios sveikatos, kuo ilgiausių gyvenimo metų ir, žinoma, istorijos mūzos Klėjos palankumo.

Irena V a l i k o n y t ė

KOLEGAI ROMUALDUI FIRKOVIČIUI – 70

Besklaidant protėvių palikimą – pageltusius ir baidančius sutrupėti rankraščius – nejučia prabėga laikas, praityje lieka tie darbai, kuriuos likimas lėmė padaryti ir palikti įvertinti kitiems, tačiau ne visada būna įvertinta tai, kas neapčiuopiama, bet kas sudaro svarbią gyvenimo dalį – konsultacijos, pašnekesiai, hipotezės, – ir kolega, kurį keletą dešimtmečių buvo galima dažniau sutikti archyvuose ir bibliotekose, nei kur kitur, sulaukia netikėto jubiliejaus, kurį aptariant bent keletu žodžių įprasta paminėti ir tai, kas nejučia padaryta ir vėlgi virtę praeitimi. Ta praeitis, tas Ant-

rasis pasaulinis karas ir baisus pokaris mūsų kartai nebuvo rožėmis klotas, bet buvo stengtasi padaryti tiek, kiek buvo įmanoma, vis dėlto daugiausia nuveikta jau atkūrus nepriklausomą valstybę. Geriausias pavyzdys – kolegos Romualdo darbai.

Romualdas Firkovičius gimė 1933 m. vasario 24 d. Trakuose. Antrojo pasaulinio karo metais ir pokariu mokslo žinių sėmėsi Trakų mokyklose, po to istoriko kelią padėjo pasirinkti giminės tradicijos. 1953–1958 m. jis studijavo Vilniaus universitete, ten įgijo istoriko specialybę. Baigęs studijas gavo darbą Centriniam valstybiniame istorijos archyve (dabar – Lietuvos valstybės istorijos archyvas). Nors tais laikais archyvo darbuotojams buvo nerekomenduotina domėtis šaltinių skelbimu, atvirkščiai, buvo stengiamasi, kad tik kas nors „slapta“ nepatektų visuomenei, vis dėlto bendras darbas su tuo metu ten dirbusiu mokslininku Jerzy Orda skatino domėtis ir „pašaliniais“ kultūros dalykais, nes mechaniškas formalus dokumentų aprašymas negalėjo tenkinti jauno istoriko. Centriniam valstybiniame istorijos archyve R. Firkovičius surado ir su kolegomis periodikoje paskelbė M. K. Čiurlionio ir M. K. Oginskio laiškus (*Tiesa*, 1964 m. vasario 27 d.; *Советская музыка*, 1968, № 3, c. 99–103; *Czerwony sztandar*, 1962 m. rugsėjo 23 d.), parašė straipsnių apie dvarų ir giminių

fondus (Dvarų ir giminių fondai Centriniam valstybiniame istoriniame archyve, *Muziejai ir paminklai*, 1967 m. lapkritis, p. 71–74; Grafų Tiškevičių dokumentinė medžiaga, *Kraštotyra*, Vilnius, 1971, p. 42–48; Gorskių (herbo Nalenč) giminės dokumentinė medžiaga, *Lietuvos istorijos metraštis 1973 m.*, Vilnius, 1974, p. 233–242) bei Bartkuškio popieriaus dirbtuvę (Iš Bartkuškio popieriaus dirbtuvės istorijos (1765–1832), *Lietuvos archyvai*, Nr. 1, Vilnius, 1988, p. 19–23).

Paminklų konservavimo institute (PKI) R. Firkovičius 1972–1992 m. rinko medžiagą kultūros paminklų sąvadui. Jo kvalifikuotai parengtomis istorinėmis apybraižomis apie architektūros paminklus naudojosi PKI projektuotojai restauratoriai, Lietuvos statybos ir architektūros mokslinio tyrimo instituto mokslininkai, leisdami kultūros paminklų sąvado knygas (*Vilniaus architektūra*, Vilnius, 1985; *Kultūros paminklų enciklopedija*, Rytų Lietuva, t. 1–2, Vilnius, 1996–1998 ir kt.) ar straipsnius. Per keletą paskutiniųjų darbo metų PKI jis surinko ypač vertingą medžiagą ir parašė visų Vilniaus bažnyčių istorijos apybraižas, deja, ta medžiaga tyrėjai gali pasinaudoti ir naudojasi tik Vilniaus apskrities archyve, kur pateko PKI archyvas, o vertėtų išleisti – susidarytų nemažas tomas ir galėtų pasinaudoti visuomenė.

Nuolatinis darbas aprašinėjant ir sisteminant istorijos šaltinius Centriniam valstybiniame istorijos archyve ir šaltinių paieška bei studijavimas Paminklų konservavimo instituto praktinėms reikmėms R. Firkovičius paskatino domėtis šaltinių skelbimu, nors tais laikais norint skelbti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltinius reikėjo dėti daug pastangų. Vis dėlto tuo metu Filosofijos, sociologijos ir teisės institute dirbusiam Vytautui Raudeliūnui sumanius, abu ėmėsi rengti spaudai XVII–XVIII a. Biržų dvaro teismo knygas. Suprantama, Romualdas Firkovičius šiam darbui galėjo skirti tik laisvalaikį. Vis dėlto pirmasis teisės istorijos paminklų tomas „Biržų dvaro teismo knygos (1620–1745)“ išėjo 1982 m. (Vilnius). Dar dirbdamas Paminklų konservavimo institute jis taip pat talkino rengiant spaudai Istorijos instituto leidinį „Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai“ (Vilnius, 1991), pradėjo rengti skelbimui Lietuvos Metrikos 8 užrašymų knygos dalį.

Nuo 1992 m. vasario 2 d., pakviestas tuometinio Lietuvos istorijos instituto direktoriaus Vytauto Merkio, R. Firkovičius pradėjo dirbti instituto Archeografijos skyriuje specialisto archeografo pareigose. Buvo planuota, kad kolega Romualdas rengs spaudai Lietuvos bažnyčių 1782–1784 m. vizitacijų aktus, tačiau pirmosios knygos pasirodymas gerokai užtruko (*Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacija 1782 m.*, sudarė ir parengė V. Jogėla. Vilnius, 2001 – R. Firkovičiaus vertimai ir teksto lenkų k. parengimas). Jis ir toliau redagavo Antano Tylos su bendradarbiais tęsiamos Lietuvos miestų istorijos serijos lenkiškuosius šaltinius (*Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. 2, Vilnius, 1997;

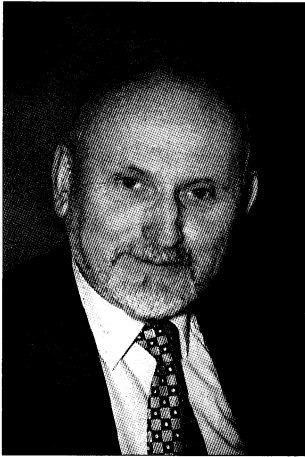
t. 3, Vilnius, 2002; t. 4 – *Alytus* – baigiamas rengti spaudai, t. 5 – *Trakai* – įpusėtas rengti), kartu su Algirdu Baliuliu 1998 m. parengė Lietuvos Metrikos 1 užrašymų knygą (1380–1584); 1995 m. kartu su juo ir Dariumi Antanavičiumi – Lietuvos Metrikos 8 užrašymų knygą (1499–1514). 2003 m. buvo išleistas keletą metų rengtas V. Raudeliūno sumanytos Lietuvos teisės paminklų serijos 4 tomas (*Žagarės dvaro teismo knygos (1670–1751)*), parengė V. Raudeliūnas, A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius, 2003). Buvo parengtos spaudai Lietuvos Metrikos 52 ir 556 knygos, taip pat „Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Breslaujos dekanato vizitacija 1782 m.“ – šie leidiniai netrukus bus išleisti.

Be šaltinių skelbimo, antroji kolegos mokslinių interesų sritis – karaimų tautos istorija. R. Firkovičius karaimistikos klausimais skaitė pranešimus tarptautinėse ir respublikinėse konferencijose, spausdino straipsnius periodikoje (*Karaimika Lietuvoje, Muziejai ir paminklai*, 1968 m. gruodis, p. 24–28; *Karaimų medžiaginės kultūros elementai Lietuvos miesteliuose, Miestelis. Rumšiškės*, 1968, p. 43–49; *Teisinė karaimų padėtis Lietuvoje (XIV–XVIII a.)*, *Socialistinė teisė*, 1975, Nr. 4, p. 48–53 (su V. Raudeliūnu); *Татарские и арабские писари в канцелярии ВКЛ, Литовская Метрика, Тезисы докладов межреспубликанской научной конференции*, апрель 1988 г., Вильнюс, 1988, с. 47–48; Lietuvos karaimų rankraščiai, *Orientalis*, Nr. 1, Vilnius, 1991, p. 228–233; Prof. Ananiaszo Zajączkowskio laišakai prof. Serajai Chan Šapšalui, *Kipčiakų tiurkų orientas Lietuvoje (Istorija ir tyrimų perspektyva)*. Tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos prof. A. Zajączkowskio 90-osioms gimimo metinėms medžiaga, Vilnius, 1994, p. 63–70; Karaimų kenesa, *Gimtoji kalba*, 1993, Nr. 8, p. 9; Lietuvos karaimų literatūra, *Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius, 2001, p. 276 ir kt.), karaimistikos ir archyvistikos klausimais rašė straipsnius enciklopedijoms, konsultavo Lietuvos ir užsienio mokslininkus, bibliotekininkus (ypač Mokslų akademijos centrinės bibliotekos rankraštyną, į kurį buvo atiduotos Trakų karaimų bendruomenei priklausiusios valdovų privilegijos ir kiti dokumentai), redakcijas, studentus, architektus, menotyrininkus, besidominčius šaltiniais, susijusiais su Vilniaus miesto kvartalų pastatais, kapinėmis, bažnyčiomis, amatais, Trakų miesto architektūros paminklais ir kt., negailėdamas nei laiko, nei jėgų, visada stengiasi padėti kitiems, mažiau už jį žinantiems.

Romualdas Firkovičius beveik pusę šimtmečio skleidė ir tyrė XV–XIX a. rankraščius, tad jam užtenka mesti žvilgsnį norint nustatyti dokumento amžių, autorių, raštininką ar iš kokios giminės archyvo jis paimtas. Sukaupia patirtis, dalykiškumas ir profesinis sąžiningumas atsispindi jo rengtuose šaltinių tomuose. Mokslinė visuomenė jo darbą įvertino – kartu su kolegomis už parengtas ir išleistas Lietuvos Metrikos knygas R. Firkovičiui buvo paskirta 1998 m. Lietuvos mokslo premija.

Paskui buvo parengti ir išleisti ar dar tik rengiami ir bus leidžiami nauji šaltinių tomai, kolegoms vis reikia jo patarimų ir konsultacijų. Jubiliejaus proga kolegai Romualdui linkiu ne tik pabaigti jau pradėtus darbus, bet rengti naujus, be to, sveikatos ir stiprybės, nes kas gi kitas galėtų parašyti plačią Lietuvos karaimų istoriją.

Algirdas B a l i u l i s

SIGITUI JEGELEVIČIUI – ŠEŠIASDEŠIMT PENKERI

2003 m. sausio 10 d. Vilniaus universiteto docentas, humanitarinių mokslų daktaras Sigitas Jegelevičius sulaukė savo 65-ojo gimtadienio. Sukaktuvininko vardas yra gerai žinomas Lietuvos istorikų bendruomenei ir visiems besidomintiems savo Tėvynės praeitimi. Tad juo labiau verta priminti Docento gyvenimo kelią, jo mokslinius pasiekimus, įvairiapusę pedagoginę ir visuomeninę veiklą. O gyvenimo kelio pradžia buvo sunki ir, atrodytų, niekaip negalėjo lemti pripažinto istoriko, universiteto mokslininko likimo.

Pirmagimis Dzūkijos valstiečių Ziganto ir Genovaitės Jegelevičių sūnus išvydo pasaulį Alytaus rajono (tada apskrities) Alovės valsčiaus Vabalių kaime. 1945 m. jis pradėjo lankyti Vabalių pradinę mokyklą, kurią baigė 1949 m. 1947 m. rugpjūtį šeima neteko tėvo. Motina liko našle su penkiais mažais vaikais, Jegelevičių šeimoje tada be vyriausiojo devynerių metų Sigitas jau buvo trys jaunesnės sesutės ir broliukas. Sunku dabar ir įsivaizduoti, kiek pastangų ir pasiaukojimo reikėjo, kokius sunkumus bei vargus teko pakelti motinai auginant penkis vaikus. Visi jie įgijo išsilavinimą ir specialybes.

Nepaisant neabejotinai sunkių materialinių sąlygų, Sigitas tęsė mokslus ką tik įsteigtoje Nemunaičio septynmetėje, o ją baigęs – Alytaus pirmojoje vidurinėje mokykloje. 1957 m. gavęs brandos atestatą įstojo į Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakulteto istorijos specialybę. Po dvejų studijų metų gabus ir kruopštus studentas pagal nukreipimą išvyko tęsti mokslų garsiajame Maskvos istorijos ir archyvistikos institute. Pertvarkant Lietuvos, kaip ir visos TSRS, archyvų sistemą, kuri 1960 m. pagaliau išsivadavo nuo tiesioginio pavaldumo Vidaus reikalų ministeri-

jai, reikėjo naujų kvalifikuotų darbuotojų profesionalų. S. Jegelevičius sėkmingai baigė aukštuosius mokslus Maskvoje, kur jam 1962 m. birželio mėn. buvo suteikta istoriko-archyvisto kvalifikacija.

Tais pačiais metais S. Jegelevičius pagal paskyrimą pradėjo dirbti Archyvų valdyboje prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos. Darbštus, pareigingas, išsiskiriantis erudicija darbuotojas kilo tarnybos laiptais. 1968 m. Archyvų valdyboje sudarius skyrius, S. Jegelevičius buvo paskirtas Komplektavimo, ekspertizės ir žinybinių archyvų skyriaus viršininku. Tačiau jis jautė potraukį labiau kūrybiniam-moksliniam ir pedagoginiam darbui. Pirmosios S. Jegelevičiaus kraštotyros publikacijos rajoninėje spaudoje pasirodė dar 1963 m., o 1965 m. Maskvoje išleistame rinkinyje jau buvo paskelbtas solidus jo straipsnis apie archyvų komplektavimą nacionalinės (t. y. lietuvių) kultūros veikėjų dokumentais medžiaga, parengta pagal pranešimą sąjunginėje konferencijoje. Tai buvo pirmoji iš daugelio publikacijų archyvinio darbo metodikos ir archyvytyros klausimais.

Nuo 1966 m. rudens semestro Sigitas Jegelevičius ėmė dėstyti Vilniaus universitete, istorijos specialybės studentams skaitė archyvų teorijos ir praktikos bei TSRS raštvedybos ir organizavimo kursus. Kažin ar S. Jegelevičius nenorėjo atsidėti vien pedagoginiam darbui anksčiau, bet žvelgiant iš laiko perspektyvos „delsimas“ buvo naudingas tiek Lietuvos mokslui, tiek jam pačiam kaip istorikui. Gal „per anksti“ perėjus dirbti į universitetą, nebūtų gimęs tarp kolegų paplitęs posakis: jei neaišku kokiuose fonduose galima rasti vieną ar kitą informaciją – klausk docento S. Jegelevičiaus. Beje, ir darbuodamasis universitete S. Jegelevičius aktyviai reišėsi Paminčių apsaugos ir kraštotyros draugijos veikloje, dalyvavo Archyvų valdybos kolegijoje.

Dirbdamas tiek Archyvų valdyboje, tiek universitete S. Jegelevičius rengė disertaciją „Lietuvos TSR archyvų raida 1918–1970 metais“, kuri buvo apginta Vilniaus universitete 1976 m. gruodžio mėn. Vargu ar vertėtų priminti, jog S. Jegelevičius neturėjo problemų su reikiamu ginti istorijos mokslų kandidato (dabartiniu terminu daktaro) disertacijai publikacijų skaičiumi. Tačiau jo mokslinio darbo aktyvumas apgynus disertaciją nemažėjo, kaip dažnai būdavo ir tebėra. 1977–1981 m. buvo išleisti jo sudarytų 13 išsamių Lietuvos valstybinių archyvų fondų žinynai (3 su bendraautoriais), paskelbta keletas svarbių mokslinių straipsnių.

1978 m. fakulteto mokslinė taryba išrinko S. Jegelevičių tuometinės TSRS istorijos katedros docentu, o 1982 m. Aukščiausioji atestacinė komisija suteikė jam mokslinį docento vardą. Šiek tiek užbėgdami įvykiams už akių pažymėsime, jog Lietuvos mokslo taryba 1993 m. nostrifikavo mokslo laipsnį ir vardą. Dirbdamas Istorijos fakultete Sigitas Jegelevičius išsiskyrė ir pedagogo sugebėjimais, tai lėmė, jog 1976 m. pabaigoje jam buvo patikėtos prodekano pareigos. Jose jis išdirbo

vienuolika metų ir paliko neišdildomą pėdsaką fakulteto istorijoje ir tuometinių auklėtinių atmintyje.

Prodekano darbo krūvis buvo tikrai didelis: keturios humanitarinės, bet gana skirtingos specialybės, gausybė studentų ir daug dėstytojų su įvairiais moksliniais interesais bei charakteriais. O kur dar rudeninės derliaus nuėmimo talkos, studentų statybiniai būriai, už kurių organizavimą bei darbą taip pat buvo atsakingi fakulteto dekanas ir prodekanas. Įvairiapusėje administracinėje veikloje S. Jegelevičius pasižymėjo tais pačiais bruožais kaip ir pedagoginiame darbe: reiklus, bet korektiškas, pedantiškas gerąja prasme, bet ne priekabus, tobulai žinantis visus formalius reikalavimus, bet ne sausas formalistas, visada geranoriškai patariantis tiek studentams, tiek dėstytojams, demokratiškas bei sugebantis bendrauti ir su vienais, ir su kitais. Prodekano pareigos lyg ir apribojo S. Jegelevičiaus mokslinio darbo aktyvumą, bet tai buvo tik regimybė. Iš tikrųjų naujų skelbtų darbų skaičius 9-ajame dešimtmetyje sumažėjo, tačiau jis uoliai rinko medžiagą archyvuose būsimoms publikacijoms, kurios viena po kitos pasirodė nuo 1990 m.

Visapusiškas docento veiklos įvertinimas buvo jo išrinkimas TSRS istorijos katedros vedėju 1987 m. birželio mėn. Tada jis pasitraukė iš fakulteto prodekano pareigų. Vadovavimo katedrai laikotarpis sutapo su radikaliais universiteto struktūrų ir mokymo sistemos pertvarkymais. Šiuose pertvarkymuose Istorijos fakultete didelis buvo doc. S. Jegelevičiaus vaidmuo, ypač rengiant naujus mokymo planus. Čia buvo nepamainoma jo pedagoginio ir administracinio darbo patirtis, racionalus problemų supratimas. 1990 m. vasarą rektoriaus įsakymu „Dėl Istorijos fakulteto katedrų perskirstymo“ sudarius keturias naujas katedras, Docentas buvo paskirtas Naujųjų amžių istorijos katedros vedėju, o įkūrus jungtinę Naujosios istorijos katedrą jai nekintamai vadovavo iki 2000 m. rugsėjo.

Per daugiau kaip dešimtmetį vedėjavimo S. Jegelevičius greta mokslinės bei pedagoginės veiklos buvo apkrautas ir administraciniu darbu. Tačiau savo katedros dėstytojų atžvilgiu jis niekada netaikė vadinamųjų administracinių metodų. Visi be išimties katedros darbuotojai žino savo vedėjo taktiškumą, geranoriškumą ir jam būdingą savybę, drįsčiau pasakyti, gyvenimišką principą – niekada neužkrauti pavaldiniams darbų, kuriuos, bent jau pagal pareigybines instrukcijas, privalo atlikti vadovas.

Labai svarbus docento veiklos baras – darbas rengiant periodinį Vilniaus universiteto istorikų kasmetinį leidinį „Lietuvos istorijos studijos“, pasirodžiusį 1992 m. Nuo pat pirmojo tomo S. Jegelevičius yra atsakingojo redaktoriaus pavaduotojas, jam daugiausia tenka rūpintis medžiagos komplektavimu, „kovoti“ su nelabai pareižingais ir dažnai vėluojančiais autoriais. Pavyzdys jiems gali būti pats S. Jegelevičius, nes kiekviename tome randame jo išsamius, gerai dokumentuotus straipsnius,

recenzijas, ataskaitas ar vadinamuosius įspūdžius iš mokslinių konferencijų. Docentas savo mokslinius darbus publikuoja ne tik „Lietuvos istorijos studijose“. Nemažai jų paskelbta Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštyje ir kituose periodiniuose mokslo leidiniuose.

Nuo 1989 m. docentas daugiausia tyrinėjo jau ne archyvistikos problemas, bet politinę XX a. Lietuvos istoriją, kai kuriuos istoriografijos klausimus, skaitė pranešimus daugelyje mokslinių konferencijų, taip pat ir užsienyje – Lenkijoje. Reikėtų paminėti jo svarų indėlį į kolektyvines monografijas: „Vilniaus universiteto istorija 1579–1994“ (1994 m.), „Vilnius – Jėzuitų akademija – Universitetas 1579–1999“ (1999 m.) ir „Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940 m.)“. Pastarojoje, išleistoje 1997 m., S. Jegelevičius pakankamai išsamiai ir gausiai pasiremdamas archyvais nušvietė vieno įžymiausių Nepriklausomos Lietuvos valstybininkų Ernesto Galvanausko gyvenimo kelią ir veiklą. Tačiau pats didžiausias, ne tik apimtimi ir svarbiausias visos docento mokslinės veiklos rezultatas – 2002 m. išleista monografija „Nemunaitis ir jo parapija“, kurioje nagrinėjamas šio Dzūkijos kampelio gyvenimas nuo XVI iki XX a. vidurio. Tai, vyskupo Jono Borutos žodžiais tariant, „nuoširdaus ir kruopštaus autoriaus viso gyvenimo dovana savo gimtajai parapijai“. Reikėtų tik pridurti, jog šis pasaulyje paplitusiai lokalinės istorijos šakai priskirtinas veikalas yra unikalus lietuvių istoriografijoje panaudotų archyvinių šaltinių bei retų spaudinių gausa, sudėtingų klausimų nagrinėjimo aiškumu. Jis tikrai taps parankine knyga liaudies gyvenimo tyrinėtojams ir apžvalginių darbų autoriams.

Rengiant monografiją reikėjo milžiniško ir kruopštaus darbo, kurį docentas užbaigė jau išėjęs į pensiją nuo 2000 m. rugsėjo mėn. Tačiau jis nenutraukė ryšių su katedra, dėsto kai kurias specialiąsias disciplinas, toliau reikliai ir geranoriškai tvarko „Lietuvos istorijos studijų“ leidimą, aktyviai dalyvauja moksliniame fakulteto gyvenime.

Prasmingos sukakties proga linkime Gerbiamam Jubiliatui stiprios sveikatos, tikimės naujų mokslinių darbų ir ryžto parašyti atsiminimus, kurie jo erudicijos, puikios atminties ir literatūrinio talento dėka būtų įdomūs plačiam skaitytojų ratui.

Ilgiausių metų!

Algis K a s p e r a v i č i u s